

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра германської та слов'янської філології

О. В. Піскунов

Методичні рекомендації
з навчальної дисципліни «Біологічна латинська мова» для здобувачів 1
курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності
014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

Слов'янськ – 2023

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

(протокол № 12 від 22 червня 2023 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

(протокол № 9 від 29 червня 2023 р.)

Рецензенти:

Орел А. С – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «ДДПУ»

Рижкова С. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»

Мета посібника – ознайомити здобувачів з основами латинської мови, допомогти набути практичних умінь та навичок використання фахової латиномовної термінології у навчальній, науковій та виробничій діяльності. Оволодіння основами латинської мови надасть здобувачам можливість правильно читати, писати і перекладати латинські терміни з біології.

Основний курс складається з розділів, кожний з яких містить теоретичну частину, яка включає граматичні і термінологічні теми, питання для самоперевірки та вправи на закріплення та систематизацію опанованого матеріалу, міститься матеріал для розширення загального світогляду та самостійного ознайомлення з деякими культурними та історичними пам'ятками деяких відомих римських діячів. Курс включає граматичний матеріал, необхідний для оволодіння конструюванням, аналізом та формоутворенням біологічних термінів. Оскільки основу біологічної термінології та номенклатури становлять іменники і прикметники, найбільшу увагу приділено вивченню саме цих частин мови. У кінці розділів є вправи на повторення опанованого граматичного матеріалу, тексти для відпрацювання навичок читання та лексичний мінімум для розширення фахового словникового запасу латинських дефініцій біологічної спрямованості.

В посібнику розміщено історико-культурологічні матеріали, які будуть у пригоді під час вивчення латинської мови для будь-яких цілей. Посібник буде корисним не лише здобувачам біологічного профілю, а також для осіб, що прагнуть вивчати термінологічну латину самостійно.

З М І С Т

Вступ.....	5
Латинська мова у міжнародній науковій термінології. Фонетичні особливості латинської мови.....	6
Граматичні категорії іменника і прикметника.....	16
Граматичні категорії дієслова.....	48
Прислівник.....	57
Хімічна, біологічна, фармацевтична номенклатура	66
Список використаних джерел.....	79

ВСТУП

Завдання дисципліни «Біологічна латинська мова» – навчити правильно, з додержанням фонетичних, граматичних та стилістичних норм та на основі засвоєння словникового запасу читати й писати латинською мовою, перекладати письмово і усно з латинської мови на рідну спеціальні тексти, які розвивають, закріплюють та поглиблюють набуті теоретичні знання, підводять здобувача вищої освіти до читання статей зі спеціальності, які містять спеціальну термінологію.

Дана дисципліна передбачає опанування таким рівнем знань, навичок та вмінь, який забезпечить:

- Читання спеціальних текстів.
- Вміння перекладати тексти з біології, біохімії.
- Вміння використовувати здобуті знання у біологічних дослідженнях.
- Вміння розбиратися в науковій термінології латинського походження.

Курс з біологічної латинської мови передбачає викладання нормативного курсу латинської граматики, який закріплюється практичними заняттями, на яких кожна граматична тема супроводжується вправами.

Тема 1. Фонетичні особливості латинської мови

План

1. Історія латинської мови.
2. Латинська мова у міжнародній науковій термінології.
3. Структура біологічних та хімічних термінів.
4. Латинський алфавіт.
5. Вимова голосних, дифтонгів, приголосних та буквосполучень.
6. Складоподіл на наголос.
7. Велика літера.

Коротка історія латинської мови та її роль в розвитку світової культури

Латинська мова (*lingua Latina*) – мова індоєвропейської сім'ї. Вона дістала назву від племені латинів, які на початку 1 тис. до н.е. заселяли невелику область Центральної Італії – Лаціум. Головне місто Лаціума Рим, засноване у 753 р. до н.е., в результаті постійних війн перетворюється з міста-держави на столицю рабовласницької імперії. Латинська мова стала державною мовою на значній території Європи від берегів Середземного моря до Атлантичного океану, а також у Північній Африці і в частині Азії від побережжя Середземного моря до гір Кавказу і ріки Євфрат.

З підкоренням Греції Римом (II ст. до н.е.) відбувається взаємозбагачення латинської і грецької мов і культур. Латинська мова запозичила значну кількість грецьких слів, а також грецьку медичну термінологію, засновником якої був лікар Гіппократ. У процесі розвитку деякі з грецьких медичних термінів латинізувались, наприклад: *cranium* – череп, *arteria* – артерія, *therapia* – лікування; при цьому деякі з них зберегли грецькі закінчення, наприклад *diabetes* – діабет, *dyspnoe* – задишка.

Латинська та старогрецька мови залишаються основними міжнародними джерелами для штучного створення нових медичних термінів в сучасних мовах. Назви хворіб, їхніх симптомів, анатомічна номенклатура, назви лікарських препаратів тощо – це все слова латинського і грецького походження.

Понад півтори тисячі років латинь була для Європи мовою культури і науки, зокрема медицини. У Європі за майже тисячолітній період історії середніх віків створилася значна за обсягом література латинською мовою. Сюди відносяться багато численні історичні хроніки, романи, поеми, наукові, філософські та богословські трактати. Поряд з цим із суміші розмовної латинської мови і місцевих діалектів сформувались самостійні національні мови, відомі під назвою романських.

Епоха Відродження (Ренесансу) відкрила для наступних поколінь багато літературних творів, пам'ятників монументальної скульптури. В цей період у всі європейські мови проник великий вплив латинської лексики, що відносилась, головним чином, до інтелектуального життя суспільства, його культури, науки, медицини. Саме в цю епоху закладаються основи міжнародної медичинської термінології на латинській мові.

Латинська мова звучала майже в усіх країнах Західної Європи, Північної Африки і Західної Азії. У період існування Римської імперії латинська мова була офіційною державною мовою, мовою управління, війська, юриспруденції, торгівлі, школи, науки, літератури.

В історії розвитку латинської мови виокремлюють декілька періодів. Найдавнішими пам'ятками латинської мови є написи, фрагменти обрядових пісень, законів VII — IV ст. до н. е. Історія літературної мови починається 240 р. до н. е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік приніс до Риму трагедію і комедію латинською мовою як результат перекладу грецьких творів, зокрема Гомерової «Одіссеї». Цей період в історії мови називають архаїчним (254 — 81 рр. до н. е.). Видатним представником цього періоду є римський комедіограф Плавт (254 — 184 рр. до н. е.), від якого до нас дійшли 20 комедій повністю і одна у фрагментах. Іншим представником архаїчного періоду є Теренцій (190 — 159 рр. до н. е.), автор шести комедій. Другий період латинської мови відомий як класичний (81 р. до н. е. — 120 р. н. е.). На класичний період, період найвищого розвитку латинської мови, який у науці прийнято ділити на два віки — «золотий» і «срібний», припадає

діяльність видатних поетів і прозаїків, які створили латинську літературну мову. Найвизначнішими представниками «золотого» віку (81 р. до н. е. — 14 р. н. е.) є Цицерон (106 — 43 рр. до н. е.), Цезар (100 — 44 р. до н. е.), Вергілій (70 — 19 р. до н. е.), Горацій (65 — 8 р. до н. е.), Овідій (43 р. до н. е. — 18 р. н. е.) та ін. Вони створили загальноприйнятий канон прозової і поетичної мови. «Срібний вік», або післякласичний період, (14 — 120 рр. н. е.) представляє творчість Сенеки (4 р. до н. е. — 65 р. н. е.), Марціала (43 — 104 рр. н. е.), Тацита (55 — 120 рр. н. е.) та ін.

У середньовіччі філософи і богослови користувалися латинською мовою. Медики і біологи користуються латиною і донині. Латинська мова була офіційною мовою писемних документів у Священній Римській Імперії до її розпуску у 1806 р. Залишалась довгий час офіційною мовою у Австро-Угорській імперії (XIX ст.) нарівні з німецькою.

У наш час латинська мова вважається офіційною мовою держави Ватикан, а також, Католицької Церкви. Латинська мова багата на прислів'я та афоризми.

Латинська мова у міжнародній науковій термінології.

Щодо хімічної, біологічної термінології, роль латинської мови буде значна. Сприяли розвиткові цієї термінології праці Лукреція (приблизно 96–55 рр. до н.е.) «Про природу речей» та Діоскорида (I ст.) «Про лікувальні речовини»; 3) посткласичний період, або «срібної латини» (I та II ст. н.е.). Відзначений творчістю Петронія, Марціала, Плінія Молодшого, Тацита та ін.; великою кількістю наукової літератури, зокрема медичної: багатотомні праці з медицини Клавдія Галена (приблизно 130–200 рр. до н.е.), «Природнича історія» Плінія Старшого (23–79 рр. н.е.), «Природничі питання» Луція Аннея Сенеки (близько 4 р. до н.е. — 65 р. н.е.).

Виготовленню ліків присвячена праця римського лікаря Скрибонія Ларга «Про склад ліків»; 4) пізня латина (III–VI ст. н.е.). Латиною велося викладання у школах та університетах, перекладалися твори давньогрецьких та арабських учених, зокрема «Канон лікування» Абу Алі Ібн Сени

(Авіценни). Фармацевтична латина поповнилася термінами арабського походження. В епоху Відродження Л.м. переживала новий злет і стала міжнародною мовою науки, закладено основи міжнародної медичної та фармацевтичної термінології, проводилися роботи з її уніфікації. Вагомий внесок у розвиток латинської біологічної, медичної та фармацевтичної термінології зробив Андре Везалій (1514–1564) — автор праці «Про будову людського тіла». У XVIII ст. шведський учений Карл Лінней (1707–1778) розробив міжнародну латинську бінарну ботанічну номенклатуру. У XVII–XIX ст. Л.м. написані праці М.В. Ломоносова (1711–1765), фармаколога І.Є. Дядьківського (1784–1841), М.І. Пирогова (1810–1881) та ін. Наукові дисертації в Росії до XX ст. захищали Л.м. Латиною заповнювалися історії хвороб, видані п'ять перших російських фармакопей (до 1866 р.) В Україні латинську мову використовували у своїх творах Ю. Дрогобич (приблизно 1450–1494 рр.), С. Оріховський (1513–1566), І. Домбровський (початок XVII ст.), Г. Сковорода (1722–1794) та ін. Л.м. велося викладання у Києво-Могилянській академії. Нині латинська мова є офіційною мовою держави Ватикан, її вивчають у медичних, фармацевтичних, юридичних, філологічних вищих навчальних закладах. Новими мовами запозичена величезна кількість латинських слів, що активно вживають у термінології багатьох галузей науки, в соціально-політичній, освітянській, побутовій сфері. Багато латинських літературних висловів, прислів'їв і приказок стали крилатими. Утративши значення мови міжнародного спілкування, латинська мова нині залишається джерелом творення міжнародних номенклатур, нової наукової лексики. Особливо важлива її роль у біологічній, хімічній, медичній і фармацевтичній термінології, що складаються в основному зі слів грецького та латинського походження, а також зі штучно утворених термінів на основі грецьких і латинських словотвірних елементів. Маючи суворо фіксоване значення, вони дозволяють дати точне визначення нового поняття або назви, вказати на характерну особливість, ознаку речовини, явища і т.п. Так утворюються назви нових невідомих захворювань, симптомів, вірусів.

Сучасна фармацевтична термінологія — це результат багатовікового розвитку теоретичної та практичної фармації, багатьох спеціальних дисциплін, які вивчають дослідження, виробництво та застосування ЛП. Вона складається з термінологічних підсистем цілої низки галузей знань: 1) фармакологічна номенклатура препаратів, 2) міжнародна латинська ботанічна та фармакогностична термінологія, що складаються з найменувань ботанічних і фармакогностичних об'єктів (органів рослин, продуктів рослинного та тваринного походження); 3) термінологія фармацевтичної хімії (тривіальні назви синтетичних речовин і міжнародна номенклатура деяких хімічних сполук — кислот, оксидів та солей); 4) технологічна термінологія (назви лікарських і галенових препаратів, виробничих (технологічних) процесів і операцій; 5) медико-біологічна термінологія. Латинською мовою у багатьох країнах прописуються рецепти, ВООЗ видає Міжнародну фармакопею (*Pharmacopoea Internationalis*), де наводиться перелік міжнародних латинських назв ЛП. У 2001 р. вийшла перша ДФУ, в якій також використовується латинська термінологія.

Структура біологічних і хімічних термінів.

Наукове поняття (зміст) терміна розкривається в дефініції (лат. *definitio* — визначення). *Дефініція* — стисле, точне описання характерних ознак поняття, визначеного терміном. Усі поняття термінів у межах однієї класифікації взаємопов'язані родовими відношеннями і утворюють систему понять, або термінологію. Біологічна терміносистема української мови, яка включає у себе і терміни латинські, обіймає всі структурні типи термінів: прості терміни, терміни-композиції і терміни-словосполучення. Зрозуміло, що базовий термінофонд біологічної термінології становлять однокомпонентні терміни. Адже на початку становлення будь-якої галузі, і біологічної зокрема, вирішальну роль відіграють прості терміни. Адже розвиток наукового знання йде від простого до складного: людина відзначає нові відтінки у відомому понятті, які потребують додаткового словесного змісту,

у результаті структура терміна розширюється. Прості терміни виражають, як правило, загальні поняття, що належать до найвищих рівнів класифікаційної ієрархії. Наприклад, термін *рослина*, є структурно-семантичним ядром для творення складених термінів. Очевидно, що номінація понять словосполученнями особливо характерна для біологічної термінології в тих випадках, коли треба встановити місце певного предмета в ряду інших однорідних предметів, виділити його із цього ряду вказівкою на диференційні ознаки. Помітне зростання й поширення багатокомпонентних термінів зумовлене необхідністю віддзеркалення нових відкриттів, їх інноваційного впровадження у всі сфери життя соціуму. Розвиток біологічної науки і ускладнення наукових понять викликає необхідність їх конкретизації і тим самим змушує звертатися до залучення додаткових уточнень. Наприклад, завдяки винайденню мікроскопа вдалося відкрити невидимі людському оку структури, з'явилася можливість детального вивчення основної структурно-функційної одиниці живих організмів, що лежить в основі будови, відтворення, розвитку і життєдіяльності всіх рослинних і тваринних організмів – *клітини*.

Залежно від кількості компонентів біологічні терміни-словосполучення поділяємо на три структурні типи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні. Більшість біологічних термінів мають двокомпонентну структуру. Серед двокомпонентних термінів найпродуктивнішою є модель **прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.):** *протеолітичні ферменти, холева кислота*.

Також широко представлена в біологічній термінології модель **іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.):** *діаграма квітки*.

Серед термінів моделі «іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.)» переважають безприйменникові конструкції, проте є й невелика кількість прийменникових структур: *боротьба за існування*.

Тричленні словосполучення виникають унаслідок ускладнення двокомпонентних сполук і представлені такими моделями:

- прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): *генетичні карти хромосом, мембранна теорія збудження.*

- прикметник (Н. в.) + прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.): *доцентрові нервові волокна.* У таких словосполученнях прикметник виконує уточнювальну функцію.

- іменник (Н. в.) + прикметник (Р. в.) + іменник (Р. в.): *аккумуляція радіоактивних речовин.*

- іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.): *регулятори росту рослин.*

Багатокомпонентних термінів-словосполучень, до складу яких уходять чотири й більше компонентів, у біологічній термінології порівняно незначна кількість, наприклад: *сарциноїдний тип морфологічної структури тіла водорості*, Ці терміни являють собою опис поняття і перебувають у периферійній зоні термінологічного поля. За ступенем семантичної розчленованості у біологічній термінології виділяються:

1) стійкі терміни-словосполучення, що становлять семантичну неподільність.

До них

відносимо складені терміни, компоненти яких стали продуктом вторинної номінації: *сліпа кишка.*

2) вільні словосполучення, усі компоненти яких мають цілком самостійне лексичне значення, що зберігається без змін: *пурпурні бактерії.* Цей тип термінів є більш поширеним. Отже, українська біологічна терміносистема нині репрезентує чималу кількість термінів-словосполучень. Вони виконують не лише номінативну функцію, а й допомагають встановити місце позначуваного поняття в терміносистемі, відображаючи системні зв'язки одиниць та виділяючи диференційні ознаки поняття, тобто сприяють систематизації біологічної термінології.